

VLADIMÍR KINDL

K PROBLEMATICE VÝVOJE PRÁVNÍ ÚPRAVY SVOBODY VYZNÁNÍ A SVĚDOMÍ U NÁS

(ÚSTAVNĚPRÁVNÍ ROVINA)

Základní principy i konkrétní instituty předsocialistického ústavního-evropského a severoamerického zákonodárství byly teoreticky zdůvodněny v období ideové přípravy buržoazních revolucí a po převzetí politické moci buržoazní třídou legislativně zakotveny v nově utvářeném odvětví ústavního (státního) práva, tj. na našem území v rozmezí let 1848 až 1867.

Kontinentální koncepce ústavního práva byla sice nejvíce ovlivněna francouzským příkladem (především ústavami z let 1791, 1793, 1795), avšak více než dvoustupadesátileté rozpětí mezi nizozemským počátkem vlny buržoazních revolucí a jejím středoevropským zakončením na sklonku čtyřicátých let 19. století, leckdy znesnadňuje exaktní zjištění priority a komplikuje analýzu geneze těchto prvků, navíc ve výsledném konkrétním tvaru silně poznamenaných místními odlišnostmi historického a právního stavu v předburžoazním období jednotlivých států.

Nejinak je tomu v případě základních ústavních práv jednotlivce.¹⁾ Právě mezi nimi — přesněji mezi skupinou práv z oblasti osobního života a individuálními občanskými svobodami — nacházíme svobodu, jejíž klasické formulaci v čl. 10 Prohlášení práv člověka a občana²⁾ z roku 1789 předchází snad historicky nejdelší proces zrození, (ale i neméně dlouhý následný proces zkreslení v dalším vývoji buržoazního konstitucionalismu).

¹⁾ Komplexní výzkum těchto práv, včetně historickoprávního pohledu, byl před nedávnem proveden v rámci HÚ SPZV (1981—1985) VIII-5-4 „Základní práva, svobody a povinnosti občanů v ČSSR“. Přehled jeho výstupů in: Študijné materiály Právnického ústavu Ministerstva spravedlivosti SSR č. 1/1986, str. 114—128. Výsledná monografie Z. Češka—St. Zdobinský a kol. Základní práva a povinnosti občanů a jejich záruky je zařazena v edičním plánu nakl. Svoboda na rok 1988.

²⁾ „Nul ne doit être inquiété pour ses opinions même religieuses, pourvu que leur manifestations ne trouble pas l'ordre public établi par la loi.“

I když převažující výklad buržoazní právní praxe i vědy akcentuje v obsahu tohoto pravidla především svobodu vyznání nebo, jinak řečeno, náboženskou svobodu,³⁾ zahrnuje ustanovení též vyjádření kvalitativně vyššího stupně téhož práva s rozšířeným objektem — svobodu svědomí.⁴⁾

Snahy, usilující o prosazení nároku jednotlivce na státem zaručené svobodné přistoupení k libovolnému věroučnému systému, respektive možnost odmítnutí každého takového systému, v obojím případě jako nároku lidsky přirozeného⁵⁾ a právní stvrzení této volby jsou ovšem už v rámci buržoazního revolučního zákonodárství dřívější, i když často jen v zárodečné či omezené formě, nemluvě o tom, že je registrujeme ve filozofické, politické i právní literatuře,⁶⁾ časově mnohdy velmi vzdálené okamžiku jejich normativní petrifikace v právních předpisech raně buržoazních států.

Není pochyb o tom, že kořeny pojmu svoboda vyznání (svědomí) a po-

³⁾ „...buržoazní svoboda svědomí neznamená nic jiného než trpět všechny možné odrůdy náboženské svobody svědomí.“ K. Marx: K židovské otázce, in: K. Marx—B. Engels: O náboženství, SNPL, Praha 1957, str. 134.

⁴⁾ Svoboda vyznání umožňuje jednotlivci svobodné vnitřní přihlášení se k libovolnému náboženskému vyznání (konfesi) a jeho nerušený vnější výkon nebo, a pak jde o svobodu svědomí, svobodné přijetí a realizaci nenáboženského osobního přesvědčení, anebo ztotožnění s ateistickým (vědeckým) názorem, včetně jeho volné propagace. Srov. např. St. Zdobinský—St. Matoušek: Státní právo ČSSR, Panorama, Praha 1985, str. 137, 138—139; Kol. pod vedením St. Zdobinského a St. Matouška: Státní právo socialistických zemí, Panorama, Praha 1983, str. 181—182; J. Blahož a kol.: Státní právo kapitalistických zemí, Panorama, Praha 1981, str. 133, 136.

Česká a slovenská právnícká literatura nevěnovala těmto svobodám v posledních letech samostatnou pozornost. Zájem o tuto problematiku se výrazněji projevuje v literární produkci vědeckoateistické, která inspirována sovětským příkladem (např. G. V. Voroncov: Leninskije principy svobody sovesti, Leninizdat, Leningrad 1980; V. A. Kurojedov: Religija i cerkov v sovětskom gosudarstve, Politizdat, Moskva 1981, kapitola Zákony o náboženských kultech a svoboda svědomí; A. I. Barmenkov: Svoboda sovesti v SSSR, Mysl 2, Moskva 1986) zahrnuje do předmětu svého zkoumání i právní vztahy mezi občanem a náboženskými nebo nenáboženskými světonázorovými systémy a též právní poměry mezi státem a církevními organismy. Srov. např. J. Loukotka: Svoboda náboženského vyznání a její záruky v Československu, Nová mysl, XXXIV, 1980, č. 4, str. 111 až 122; J. Hanáček: K některým aktuálním otázkám svobody svědomí v Československu, in: Aktuální otázky církevní politiky a vědeckého ateismu, V., SPVC MK ČSR, Praha 1982 str. 4—25; několik příspěvků přinesl sborník Socialistický štát a cirkev, Pravda, Bratislava 1986; problematice je věnováno celé č. 6/1987 časopisu Ateizmus.

⁵⁾ „...právo být nábožným, ...právo vykonávat kult svého vlastního náboženství se počítá výslovně mezi lidská práva. *Privilegium vire* je obecné lidské právo.“ K. Marx: Kritika gothajského programu, in: K. Marx—B. Engels: Spisy, sv. 1, SNPL, Praha 1956, str. 387.

⁶⁾ Názory požadující svobodu přesvědčení, včetně náboženského, jsou ojediněle velmi staré (Lucretius Carus). V širším měřítku je zaznamenáváme v evropském myšlení 17. století (B. Spinoza, P. Bayle, J. Meslier) a 18. století (J. O. de la Mettrie, D. Diderot, C. A. Helvétius, P. H. Hollbach). Výstižnou formulaci v jádře buržoazního chápání svobody vyznání (svědomí) podal např. J. Locke (1632—1704): „Svoboda svědomí je přirozeným právem každého člověka ... a v otázkách náboženství nikoho nesmí nutit zákon nebo moc.“ J. Locke: Izbrannyye filosofskije proizvedeniya v 2 tomach, 2. t., Moskva 1960, str. 175.

čátky její právní úpravy můžeme hledat už v hloubi období feudálního. Zmíněné úsilí je přirozenou reakcí na negativní důsledky náboženského utilitarismu, který prakticky v celé Evropě ustrnul na stavu, v němž určení povinného vnějšího přináležení k určitému věroučnému systému, ať už šlo o katolicismus latinského ritu, luteránství, reformované vyznání, anglikánské vyznání či pravoslaví, a tím presumované vnitřní ztotožnění s jeho obsahem, spočívalo jen na panovníkovi a splývalo s jeho náboženským vyznáním (např. zásada „Une fois, une lois, une Roi“ ve Francii nebo princip „Cuius regio, eius religio“ ve Svaté říši římské). Poměr vůči jinověrcům určovala pak právní povinnost větší či menší nesnášenlivosti.

Situaci v jednotlivých zemích je třeba posuzovat diferencovaně. Někde se setkáváme ještě se zásahy pozdněfeudálního státu, sledujícími zmírnění tohoto stavu, jinde je to až zákonodárství vydávané během buržoazní revoluce, v němž se vyskytují zárodky obou svobod. Postupujeme-li chronologicky, poprvé narážíme na přiznání práva osobní možnosti volit si vyznání nezávisle na diktátu vnější moci v Utrechtské unii (čl. 13) z roku 1579, vydané severními nizozemskými provinciemi v revoluční válce proti Španělsku, dále pak v Nantském ediktu, kterým francouzský král Jindřich IV. roku 1598 zaručil právo na svobodné vyznání náboženství hugenotům (platil do roku 1685), což je obecně považováno za vůbec první reálné naplnění tohoto principu v Evropě,⁷⁾ posléze v několika anglických dokumentech, ať už jen připravovaných a neuzákoněných (např. Dohoda lidu z roku 1647) nebo platných (Nástroj vlády, čl. XXXIV—XXXVIII z roku 1653; Toleranční zákon z roku 1689) a nakonec v Zákoně o náboženské svobodě vydaném ve Virginii roku 1786, jímž je dovršena legislativní krystalizace těchto práv před jejich postulováním na počátku VFBR.

Početnost těchto předpisů v Anglii a jejich nepopíratelný vliv na ústavní vývoj amerických osad (např. Marylandský toleranční zákon z r. 1649) a posléze vymezení principu svobody vyznání a svědomí v americkém ústavním systému článkem 1 z I. cyklu dodatků Ústavy USA z roku 1791,⁸⁾ vedly v starší české literatuře k vyslovení zkresleného a přeceňujícího názoru, že „svoboda svědomí a náboženství stála v čele požadavků politických, zplodila ideu vrozených a nezadatelných práv každého individua...“⁹⁾

Přestože se prakticky ve všech aktech vydaných před vznikem úpravy francouzské a americké hovořilo o svobodě vyznání a leckdy i svědomí, byla tato terminologie interpretována věcně celkem úzce. Svoboda vyzná-

⁷⁾ Tento názor je vysloven i v učebnici J. Kincl a kol.: Všeobecné dějiny státu a práva, Panorama, Praha 1983, str. 223. V dalším výkladu s ním polemizuji.

⁸⁾ Congress shall make no law respecting the establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof...“

⁹⁾ A. Hobza: Autonomie náboženských svazů v moderním státě, nákl. vlast., Praha 1910, str. 39.

ní se chápala buď jako možnost alternativní volby mezi katolictvím a některou z forem protestantismu (např. ve Francii), nebo v druhé variantě se připouštěla jen v rámci křesťanských vyznání, ve skutečnosti neskrývané preferujících jedno z nich (např. protestantismus v Nizozemí) anebo — to je třetí možnost — byla otevřeně z volby některá z křesťanských konfesí zcela vyloučena (např. v Anglii římský katolicismus).

O mimokřesťanských hranicích svobody vyznání zpravidla vůbec uvažováno nebylo, stejně jako nepřicházela v úvahu právní pozice lidského individua mimo jakýkoli náboženský systém (bezvěrectví), čímž reálná svoboda svědomí se stávala bezpředmětnou. Teprve formulace, které přinesly právě Prohlášení práv člověka a občana a I. cyklus doplňků americké ústavy připouští, přesněji řečeno, jejich znění nevylučuje volbu náboženství jak v rámci křesťanství, tak mezi mimokřesťanskými věroučnými systémy (a to patrně včetně těch, jež mohou v budoucnu teprve vzniknout) a lze je vztáhnout i na osoby nehlásící se k žádnému náboženství.

Studium vývoje právní úpravy vztahu jednotlivce k náboženským věroučným soustavám na našem území vykazuje mnohé skutečnosti, jež potvrzují dříve vyslovená obecná konstatování, přináší ale i poznatky specifické. Domnívám se, že její rekapitulace by mohla napomoci právě ke zpřesnění v určení okamžiku i místa vzniku těchto svobod.

S možností vyznávat více než jednu konfesi se setkáváme na našem území v momentu, kdy byl monopol katolického vyznání latinského ritu narušen vznikem kališnictví (utrakvismu). Přijetím Čtyř pražských artikulů na Časlavském sněmu za zemský zákon v červnu 1421¹⁰⁾ byl poprvé dán legální podklad (a to nejen v Českém království,¹¹⁾ ale v celé Evropě) pro státem chráněnou koexistenci dvou systémů věrouky a kultových praktik, což ve svém důsledku znamenalo konec stíhání vyznavačů husitství z trestného činu kacířství a umožnilo volbu náboženství jak pro vrchnosti, tak jejich poddané.

Tato svoboda vyznání, a právem můžeme o ní mluvit, protože ve střední a západní Evropě jiný věroučný systém, mimo katolictví, rozšířen ani

¹⁰⁾ Archív český (AČ), III, str. 213 a násl.

¹¹⁾ Moravská šlechta se v listopadu roku 1421 na zemském sněmu v Brně k závěrům Časlavského sněmu nepřipojila (AČ, X, str. 246 a násl.) a rozhodující část země zůstala věrna Zikmundovi Lucemburskému. Utrakvismus nedosáhl na Moravě srovnatelného rozšíření a zakořenění jako na území českém, a proto moravská šlechta a měšťanstvo nepožadovaly jeho legalizaci v slavnostní a výslovné podobě. Přípustnost kališnického vyznání lze však z některých aktů dovodit. Na moravském území se především vztahuje tzv. Zikmundův brněnský zápis z roku 1435 (AČ, III, str. 427 a násl.), jež umožňuje přijímání pod obojí v těch kostelích, kde bylo až dosud zvykem. K narovnání mezi stoupenci vyznání katolického a kališnického v zemi došlo roku 1440 (AČ, X, str. 258 a násl.). Přes četné diplomatické i vojenské iniciativy husitů i v dalších zemích České koruny se tam utrakvismus výrazněji a trvaleji neujal a jeho existence nebyla právně podepřena.

připuštěn v té době není,¹²⁾ byla roku 1433 v mezinárodněprávní a kano-nickoprávní rovině potvrzena Basilejskými kompaktáty, v nichž je obsa-ženo nucené přivolení ústředí katolické církve s touto skutečností a opa-kována v domácím zákonodárství roku 1436.¹³⁾

Představitelé obou věroučných systémů organizovaných v církvi kato-lické („podjednou“) a církvi kališnické¹⁴⁾ („podobojí“) uzavřeli roku 1485 na třicet let náboženský mír Kutnohorský,¹⁵⁾ který roku 1512 obnovili „na věčné časy“. Tím byly vytvořeny příznivé podmínky pro realizaci svobody vyznání dvou v zemi oficiálně uznaných a panovníkem chráně-ných věroučných soustav, na čemž nemohlo nic změnit ani papežovo jed-nostranné vypovězení kompaktát roku 1462. Zákonná existence dvojvěří v Čechách a na Moravě nemá v západokřesťanském světě 15. století a po-čátku 16. století paralelu. Zdejší normativní úprava vztahu jednotlivce k náboženství předešla nejméně o několik desítek let právní poměry kde-koli jinde. V Českém státě se vlastně poprvé uskutečnilo uplatnění prin-cipu svobody vyznání v jeho počáteční fázi; ve fázi právně garantované možnosti alternativní volby mezi dvěma věroučnými soustavami.

Mimo tento rámec svoboda vyznání zaručena nebyla, i když stoupenci třetí na našem území rozšiřované víry (od konce padesátých let 15. stol.) českobratrské a čtvrté konfese (od počátku dvacátých let 16. stol.) lute-ránské byli, vedle krátkých období různě motivované persekuce ze strany panovníka (Jiřího z Poděbrad, Vladislava Jagellonského, Ferdinanda I. Habsburského), fakticky tolerováni. Formálně stoupenci obou náboženství (společně nazývaných spolu s menšími sektami pikartská) stáli mimo zákon,¹⁶⁾ ale jejich postih byl komplikován mnoha důvody politickými, ideologickými i ekonomickými.¹⁷⁾ Převažující atmosféra relativní nábožen-

¹²⁾ Srov. Přehled dějin Československa I/1 (do roku 1526), red. J. Purš—M. Kropilák, Academia, Praha 1980, str. 459.

¹³⁾ AČ, III, str. 397 a násl.

¹⁴⁾ Použití pojmu „církve kališnická“, který jsem zvolil víceméně z důvodů literár-ních, je poněkud v rozporu se skutečným stavem věci. Utrakvisté neusilovali o organizační odtržení od katolické církve a o vytvoření nezávislé církevní orga-nizace. Naopak vytrvale se, při současném stvrzení věroučných a liturgických od-chytek, dožadovali uznání, že „jsou věrní křesťané a praví synové církve“. Tímto pojmem se rozumí pouze souhrn osob, hlásících se ke kalichu a existence samo-správného orgánu vyznávajících podobojí, tj. dolní konsistoře, případně společ-ného arcibiskupa s katolíky. Poslední pak realizováno nebylo.

¹⁵⁾ AČ, IV, str. 512 a násl.

¹⁶⁾ Pronásledování byli především čeští bratři. Hlavně během 16. století byla proti nim namířena řada mandátů (např. r. 1547, 1555, 1568, 1584, 1602); některé ovšem nebyly vůbec prováděny, jiné měly jen velmi omezený prostorový i časový dosah. Východiskem právní argumentace většiny těchto předpisů byl Svatojakubský man-dát Vladislava II. z roku 1508 (AČ, VI, str. 391 a násl.).

¹⁷⁾ Celkovou charakteristiku složitých náboženských poměrů v Čechách, na Moravě, Slezsku i obou Lužicích v první polovině 16. století přináší J. Janáček: České dějiny — Doba předbělohorská (1526—1547). Kniha I, díl 1, Academia, Praha 1971, str. 187—227.

ské tolerance vyústila ve druhé polovině 16. století ve faktické uplatňování zásady „*cuius regio, eius religio*“ a v povolení svobody vyznání pro příslušníky stavů, při současném zákazu veřejného výkonu náboženství státem neuznaného.¹⁸⁾ Poddaným se zaručovala svoboda vyznání dvou zákonných náboženství (katolického a kališnického) bez ohledu na víru pána, jiných, jen když byla v souladu s vírou vrchnosti, případně když odlišná víra byla vrchností tolerována.

Příznivý vývoj konfesní problematiky vyvrcholil počátkem 17. století, kdy Rudolf II. ve svém Majestátu¹⁹⁾ (roku 1609) definitivně uznal vyznání protestantské a českokatolické. Volba mezi čtyřmi konfesemi a jejich veřejný výkon se stává právem pro všechny obyvatele státu. Tyto zásady zůstaly zachovány i během protihabsburského stavovského povstání v letech 1618—1620. Z tehdy přijaté „společné ústavy všech zemí Českého státu“ — České konfederace vyplývá ovšem zřejmá preference nekatolických vyznání.²⁰⁾ Nemůže však být pochyb o tom, že celkově skutečný obsah náboženské svobody dosáhl v Českém státě ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století nejširších mezí v celé Evropě a rovněž právní úprava této svobody byla rozhodně nejpokročilejší.²¹⁾

Bělohorskou porážkou českých (v naprosté většině nekatolických) stavů (roku 1620) skončilo krátké období právně zajištěné svobody vyznání. Obnovená zřízení zemská (v Čechách roku 1627 a na Moravě roku 1628) striktně stanovila, že příslušníci stavů (a tím i jejich poddaní) musí vyznávat jediné víru katolickou.²²⁾ Všechna nekatolická vyznání (s nepodstatnou výjimkou pro hebrejskou víru) byla postavena mimo zákon a jejich stoupenci museli buď ke katolictví konvertovat nebo stát opustit. Každé veřejné, ale i soukromé vykonávání nekatolické konfese bylo protiprávní. Násilná rekatolizace vytvořila (až na drobné úlevy ve Slezsku a ašském inspektorátě) ze všech zemí České koruny homogenně katolickou zemi. Období feudálního absolutismu je obdobím popření principu svobody vyznání, jak se u nás vytvářel od husitského revolučního hnutí.

¹⁸⁾ Stalo se tak ústním uznáním České konfese, které provedl Maxmilián v roce 1575. Srov. její otisk in: F. Hrejsa: Česká konfese, její vznik, podstata a dějiny, nakl. České akademie císaře Fr. Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1912, str. 695 až 717.

¹⁹⁾ Otištěn např. in: K. Krofta: Majestát Rudolfa II., nakl. Historického klubu, Praha 1909, str. 34 a násl.

²⁰⁾ Srov. např.: Oficiální tisk dokumentu, uložen v Univerzitní knihovně, sign. 54 C 152, čl. 1, 4, 7, 9, 10, 14, 16 aj.

²¹⁾ Na Moravě si stavové vymohli ústní slib náboženské svobody na Matyášovi v roce 1608. Ten se na zemském sněmu vyslovil, že každému má být „spolu s poddanými svými věřiti a náboženství své provozovati...“, jak komu Pán Bůh poznati dá“ (cituji podle F. Hrejsa: c. d., str. 465). Slezským stavům byla v roce 1609 povolena augsburská konfese. V Lužici se naprostá většina stavů hlásila k protestantismu. Pro mizivé množství katolíků nebylo zapotřebí žádné právní úpravy.

²²⁾ Např. čl. A. XXIII českého zřízení, CIB, V/2, str. 32 a 34.

Tento stav trval až do října roku 1781, kdy císař Josef II. Tolerančním patentem²³⁾ vyjádřil přesvědčení o škodlivosti útlaku ostatních křesťanských vyznání a umožnil vyznávat, vedle privilegované katolické víry, tři další konfese: augsburskou luteránům, helvetskou kalvínům a nesjednocenou řeckou pravoslavným. Výkon těchto kultů povolil patent jen soukromý. Všichni jejich vyznavači nesměli být pro víru pronásledováni a bylo jim umožněno zastávat, jako jiným plnoprávným obyvatelům země, veřejné úřady, vstupovat do majetkových vztahů, nabývat akademické hodnosti apod. Právní úprava svobody vyznání ustrnula na tomto stavu až do konce feudalismu.

Poněkud odlišným vývojem prošla otázka konfesní příslušnosti v Uhrách. Protestanští stavové si roku 1606 (Videňský mír)²⁴⁾ vynutily na panovníkovi záruku svobodného vyznání evangelické víry (luterské i helvetské). Poddaným Videňský mír náboženskou svobodu nezabezpečoval, ale na panstvích protestantských šlechticů byli samozřejmě chráněni. Lineckým mírem²⁵⁾ (roku 1645) se dostalo právo volit mezi katolickou vírou a dvěma formami protestantismu i poddaným, bez ohledu na náboženskou příslušnost pána. I když v období konce třicetileté války a později docházelo k hlubokým rozporům mezi protestanty a katolickým králem a jeho stoupenci, což vedlo k zhoršování práv evangeliků (např. roku 1681 se veřejný výkon kultu přiznává protestantům jen na stanovených místech a ruší se právo poddaných na volbu vyznání), zůstala po celé období absolutismu svoboda vyznání pro protestanty, i když často v okleštěné podobě, zachována.

V roce 1790 se uherská šlechta domohla zrušení Tolerančního patentu a restaurace předjosefinských poměrů. Byl povolen všeobecný veřejný výkon evangelického náboženství, včetně poddaných²⁶⁾ a téhož roku se dostalo obdobného oprávnění i pravoslavným věřícím.²⁷⁾

V předvečer buržoazní revoluce byla tedy úprava svobody vyznání v uherské části monarchie pokročilejší.

Společenské napětí konce čtyřicátých let 19. století vyvrcholilo v roce 1848 provedením sociálně ekonomických reforem, které zlikvidovaly nejcharakterističtější rysy feudálního absolutismu. Formálně nastoupená cesta konstitucionalismu přinesla s sebou, mezi jiným, i proklamování

²³⁾ Německé a české vydání pořídil např. G. Frank, Praha 1881; nověji česky otištěn v chrestomatii *Naše národní minulost v dokumentech*, I, NČSAV, Praha 1954, str. 394 a násl.

²⁴⁾ J. Ch. Lünig: *Codex Germaniae diplomaticus*, Frankfurt a. M. und Leipzig, 1732 až 1734, I, str. 403 a násl.

²⁵⁾ Tamtéž, I, str. 1691.

²⁶⁾ Z. čl. XXVI/1790. Přetištěn in: V. Bušek, J. Hendrych, K. Laštovka, V. Müller: *Československé církevní zákony*, I, nákl. Československého kompasu, Praha 1931, str. 897 a násl.

²⁷⁾ Z. čl. XXVII/1790. Přetištěn in: V. Bušek, J. Hendrych, K. Laštovka, V. Müller: c. d., I, str. 1219 a násl.

svobody vyznání a svobody svědomí v ústavněprávní normě.²⁸⁾ Osudy reálného naplňování tohoto příslibu sdílejí vývoj, vývoj plný nedůslednosti a kompromisu, všech občanských práv a politických svobod v monarchii. Polovičatost, jež je až do konce šedesátých let 19. století charakteristická jak pro jejich přiznání obyvatelstvu, tak pro jejich realizaci, se plně odráží i v námi sledovaných institutech individuálních svobod. Protože dubnová ústava zůstala na papíře a další rakouské ústavy úpravu práv a svobod občanů v podstatě neprovedly (břežnová roku 1849 — tzv. Stadionova),²⁹⁾ nebo ji neobsahovaly (únorová roku 1861 — tzv. Schmerlingova), zůstalo uskutečňování svobody vyznání a svobody svědomí (společně též někdy dobově nepřesně nazývaných svobodou náboženskou nebo kultovou) až do roku 1867 v Rakousku, respektive do roku 1895 v Uhrách, nepodloženo ústavním pravidlem.

Právní úprava svobody vyznání (svědomí) byla tedy založena pouze na běžném zákonodárství nebo i aktech podzákonných.³⁰⁾

Zrušením stavovského dělení společnosti a zavedením formální rovnosti občanů před zákonem přestala být svoboda vyznání chápána jen jako pouhá právem chráněná možnost volby mezi minimálně dvěma vyznáními. Její obsah se rozšířil o další závažné momenty.

V podmínkách rakouského a od roku 1867 rakousko-uherského státu mohla být svoboda náboženského přesvědčení důsledně realizována, jen kdyby právní řád zajistil, aby různost vyznání neměla vliv na přiznání a využívání ostatních individuálních občanských a politických práv a plnění občanských povinností, nezakládal rozdíly v možnostech nabývání majetkových, osobních a osobnostních práv a konečně vzájemný poměr konfesí a jejich nositelů — církví a náboženských společností — upravoval jako důsledně rovný. K tomu však ani v jednom z těchto požadavků až do rozpadu monarchie nedošlo.

Příslušné předpisy³¹⁾ na jedné straně obsahovaly ustanovení o úplné svobodě víry a nezávislosti užívání občanských a politických práv na náboženském vyznání, ale na druhé straně tyto principy do značné míry popíraly. Veškeré obyvatelstvo musilo přináležet k tzv. uznaným (v Uhrách řecipovaným) konfesím, které měly právo veřejného výkonu

²⁸⁾ Oktrojovaná ústava z 25. 4. 1848 — tzv. Pillersdorfova, PGS, sv. 76, č. 49, § 17 a 31.

²⁹⁾ Individuální práva občanů nebyla obsažena v ústavě samé, ale v patentu číslo 151/1849 ř. z., který byl vydán současně (4. 3.) s ústavní listinou. V § 2 byla svoboda vyznání zakotvena, ale možnost vyznávat veřejně určitou konfesi byla podmíněna zákonným uznáním příslušné církve nebo náboženské společnosti. Cís. patentem č. 3/1852 ř. z. byla občanská práva zrušena, s výjimkou právě § 2.

³⁰⁾ Naprostá většina předpisů v té době vydaných se týká záležitostí katolické církve. K prohloubení dosavadních mezí svobody vyznání přispěly jen dva předpisy, upravující právní poměry protestantů: výnos min. vnitra č. 107/1849 ř. z. a t. řeč. protestantský patent č. 41/1861 ř. z.

³¹⁾ Cís. patent č. 151/1849 ř. z. a zák. čl. XX/1848.

kultu. Bylo to vyznání katolické, luteránské, reformované, pravoslavné, v Rakousku ještě židovské, v Uhrách unitářské. Mezi nimi byl po dosažení 18. roku věku možný přestup (s výjimkou přestupu z křesťanských vyznání k židovství). V rakouské části monarchie nebyla stanovena právní rovnost uznaných konfesí (při střetnutí dvou uznaných náboženských sfér bylo vždy upřednostněno katolictví a křesťanství před nekřesťanstvím), uherské zákonodárství „rovnost a vzájemnost“ formálně stvrzovalo, ale faktická privilegovanost katolictví byla taktéž evidentní. Nucené členství v státě uznaných (recipovaných) církvích nevylučovalo odlišné náboženské přesvědčení jejich matrikových členů. To však mohlo být vykonáváno jen přísně soukromým (domácím) způsobem a jeho vyznavači neměli možnost zakládat náboženské organizace s dobrovolným členstvím podle pravidel společovacího práva. O osobách bez vyznání se předpisy zatím ani slovem nezmiňovaly.

V období bachovského absolutismu byla omezenost svobody vyznání podtržena tím, že založení a šíření neuznávané náboženské společnosti bylo považováno za trestné.³²⁾ Navíc faktická převaha katolictví v Rakousku se konkordátem³³⁾ se Svatou stolicí (roku 1855) prakticky přeměnila v přednost právní.

V roce 1867 byly svoboda vyznání a svoboda svědomí poprvé vysloveny neoktrojovanou ústavní normou,³⁴⁾ vydanou celostátním zastupitelským sborem (Říšská rada). I když k zásadnímu zlomu nedošlo, přesto liberální období, do něhož vstoupila rakouská a uherská buržoazie a statkářstvo, přineslo pozitivní rozšíření kultové svobody ve srovnání s dosavadním stavem a podnítilo konečnou fázi revize feudálního církevního právního dědictví.

Veřejný výkon kultu byl povolen nadále jen příslušníkům uznaných konfesí, jejichž počet však mohl nyní vzrůst, protože vedle doposud pěti uznaných, bylo umožněno ucházet se o vstup do konfesního práva dalším vyznáním (a jejich organizacím).³⁵⁾ Státního uznání dosáhlo roku 1877 vyznání starokatolické,³⁶⁾ roku 1880 ochranovské-bratrské,³⁷⁾ roku 1883 lipovanské³⁸⁾ a roku 1912 islám (hanefitský ritus).³⁹⁾

³²⁾ Min. nař. č. 53/1859 ř. z.

³³⁾ Srov. jeho český překlad in: V. Bušek, J. Hendrych, K. Laštovka, V. Müller: c. d., I, str. 127 a násl.

³⁴⁾ Z. č. 142/1867 ř. z., čl. 2, 14, 17, součást tzv. prosincové ústavy. K podrobnějšímu vývoji církevněprávní problematiky na našem území po roce 1867 srov. V. Kindl: K některým aspektům právního postavení církví v období přechodu od kapitalismu k socialismu v Československu, in: Třicet pět let církevních zákonů v ČSSR, SPVC MK ČSR, Praha 1985, str. 63 a násl.

³⁵⁾ Z. č. 68/1874 ř. z.

³⁶⁾ Nař. m. k. a v. č. 99/1877 ř. z.

³⁷⁾ Nař. m. k. a v. č. 40/1880 ř. z.

³⁸⁾ Vyplývá to např. z výn. m. k. a v. č. 18071/1897. Po vzniku ČSR uznání zaniklo.

³⁹⁾ Z. č. 159/1912 ř. z.

Věřící, hlásící se vnitřně k neuznaným konfesím, měli nadále právo jen na soukromý (domácí) výkon kultu. Ústava sice nezrušila nucenou příslušnost obyvatelstva k některému z uznaných vyznání, ale zbavila je povinnosti účastnit se na veřejném výkonu kultu své církve, pokud konkrétní osoba v tomto směru nepodléhala moci jiného, opřené o zákon (např. ve škole, armádě).

Od roku 1868⁴⁰⁾ bylo též povoleno z uznaných konfesí vystoupit a setrvat ve stavu bez vyznání. Touto možností započal zákonodárce s nesmělou realizací svobody svědomí. Bezkonfesní tvořili v Předlitavsku skupinu obyvatel, jimž svoboda svědomí byla jen právem soukromého života, tj. jejich nenáboženské (převážně ateistické) názory nesměly rušit plnění občanských povinností. Nemohli tedy aktivně a veřejně projevovat ateistické přesvědčení, protože šíření nevěry bylo podle trestního zákoníku deliktem.⁴¹⁾ Až do roku 1904 nebylo připuštěno ani zakládání bezvěreckých spolků na základě předpisů spolkového práva. I když požívání občanských práv činila prosincová ústava nezávislým na náboženském vyznání, na osoby bez vyznání se ustanovení v plné míře nevztahovalo, protože jejich děti byly nuceny do 14 let být členem některé z uznaných konfesí a v ní být ve škole vychovávány, aniž by sledovaly v bezkonfesnosti rodiče.

Prosincová ústava neobsahovala, a byl to její závažný nedostatek, zásadu rovnosti uznaných konfesí, i když se následující zákonodárství snažilo tuto paritu zajistit, respektive odstranit nejnápadnější prvky převahy katolicismu, úpravami ve školství, v manželství a rodinném právu a zrušením konkordátu se Svatou stolicí.

Disproporce v konkrétní praxi uskutečňování ústavní svobody svědomí nebyly charakteristickým rysem rakouského práva pouze v porovnání věřících a nevěřících, nebo vyznavačů uznaných a neuznaných vyznání, ale i mezi příslušníky privilegovaných uznaných konfesí.

V podstatě k obdobnému stavu úpravy svobody vyznání a svobody svědomí dospělo uherské zákonodárství přibližně o dvacet let později.⁴²⁾ Rozdíl oproti Předlitavsku spočíval jen v mnohem hlubším rozporu mezi přiznanou svobodou vyznávat jakékoli náboženství, navenek ho vykonávat a osvědčovat a právními možnostmi provádějícími toto mnohoslibné ustanovení.

I zde byl veřejný výkon kultu přiznán jen vyznáním recipovaným, ostatní obyvatelé s pozitivním náboženským přesvědčením mohli tak činit jen soukromým (domácím) způsobem. Mnohem ostřejší kurs nastolilo

⁴⁰⁾ Z. č. 49/1868 ř. z.

⁴¹⁾ Z. č. 117/1852, § 122.

⁴²⁾ Zák. čl. XLIII/1895.

uherské právo v mezikonfesních vztazích, v jehož důsledku bylo přestupování mezi recipovanými vyznáními velmi komplikované. Rovněž podmínky uznání nových náboženství byly stanoveny velmi přísně. Proto dosáhlo uznání jen vyznání izraelitů,⁴³⁾ baptistů⁴⁴⁾ a islám.⁴⁵⁾

Vystoupení z recipovaných církví a setrvání ve stavu bez vyznání bylo nejen nesnadné, ale především nákladné, a tak počet bezkonfesních byl v Zálitavsku mnohem menší než v Předlitavsku a problém jejich organizování až do rozpadu monarchie prakticky nevystal.

V prvních letech po vytvoření ČSR byla otázka svobody vyznání a svobody svědomí v popředí pozornosti veřejného života, publicistiky a částečně i předmětem nové právní úpravy. Počáteční široce sdílené naděje na prohloubení obou svobod vyvolal program odluky církve od státu, který byl přislíben ve Washingtonské deklaraci. Přijaté znění ústavní listiny⁴⁶⁾ — ač v projednáváné osnově byla zásada zapracována — tento ani jiný princip o poměru státu a církve v buržoazní ČSR neobsahovalo. V důsledku recepce rakouského a uherského práva byla převzata i ta část státního práva církevního, která pojednává o svobodě vyznání a svědomí. Proto zůstalo zachováno dělení věroučných soustav na uznané (recipované) a neuznané, přičemž se počet uznaných o málo rozšířil, respektive především rekonstruoval. Státní uznání, vedle nově utvořené konfese československé⁴⁷⁾ a nauky unitářů,⁴⁸⁾ bylo poskytnuto ne pro věroučnou původnost, ale z důvodů organizační přestavby protestantských církví na národnostním i teritoriálním základě celkem v pěti případech.

Ústavní úprava náboženské problematiky⁴⁹⁾ hovořila hlavně o svobodě svědomí jako o širším pojmu, jež v sobě zahrnuje i svobodu vyznání. Obyvatele dělila z hlediska vnitřního náboženského nebo nenáboženského přesvědčení na ty, kteří a) patřili k uznaným (na Slovensku k recipovaným i uznaným) vyznáním, jejichž organizace — církve a náboženské společnosti měly charakter vnitřně autonomních korporací spravujících se — podle tehdejší terminologie — veřejným právem, b) příslušeli k státem neuznaným náboženským vyznáním, ovšem — na rozdíl od rakousko-uherské úpravy — mohli se svobodě organizovat na základě spolkového práva ve spolcích s dobrovolným členstvím a též veřejně vykonávat svoji víru, c) byli bez vyznání, což v podstatě byli jen ateisté.

⁴³⁾ Zák. čl. XLIII/1895.

⁴⁴⁾ Nař. uh. m. k. a v. 77092/1905.

⁴⁵⁾ Zák. čl. XVII/1916.

⁴⁶⁾ Úst. zák. č. 121/1920 Sb. z. a násl.

⁴⁷⁾ Vyhl. m. š. a n. o. č. 542/1920 Sb. z. a nař. a vyhl. m. š. a n. o. č. 193/1925 Sb. z. a nař.

⁴⁸⁾ Vyhláška m. š. a n. o. č. 110/1930 Sb. z. a nař.

⁴⁹⁾ Úst. zák. č. 121/1920 Sb. z. a nař., §§ 121—125. Srov. K. Laco: Ústava predmníchovskej ČSR a ústava ČSSR, SAV, Bratislava 1966, str. 589—592.

Ústava též nepřipouštěla, a to je pokrok oproti řešení rakousko-uherskému, aby byl někdo nucen, ať přímo či nepřímě, k účasti na jakémkoli náboženském úkonu, s výhradou práv plynoucích z moci otcovské nebo poručenské. Krokem vpřed byla též zásada rovnosti konfesí, kterou rakouské ústavní právo proklamováno nemělo.

V důsledku kontinuálního vývoje právního řádu byla prvorepubliková úprava svobody vyznání a svobody svědomí platnou i v poválečných letech. Složitě vnitřní politické, sociální i ideologické proměny, ke kterým došlo v období vrcholící národně demokratické a počínající socialistické revoluce, vnesly zcela nové prvky do soustavy společenského vědomí, podstatně relativizovaly autoritu věroučných systémů a vyvolaly vzrůst matrikového členstva konfesních organismů.

Ústava 9. května použila v příslušné rubrice oba pojmy: „svoboda svědomí a vyznání“.⁵⁰⁾ Úprava registrovala snížení prestiže náboženských učení v hodnotovém systému společenského vědomí a snažila se převést tento jev do roviny právní. Proto používání občanských práv a výkon občanských povinností prohlašuje nejen za nezávislý na náboženském vyznání — což už platilo i dříve — ale doplňuje, s ohledem na požadavek reálné občanské rovnosti všech obyvatel státu, jejich uskutečňování neodvislostí na (každém jiném) světovém názoru nebo nenáboženském, respektive protináboženském přesvědčení. Ústavní koncepce svobody svědomí sledovala především zlepšení právních poměrů bezvěrců, kteří dosud ústavněprávně nestáli v rovném postavení s věřícími. Lidově demokratický zákonodárce domyslel svobodu svědomí a výslovně ji rozšířil též na náboženské bezvyznání. Postavil je na roveň náboženským vyznáním.

Každý může vyznávat soukromě i veřejně jakoukoli náboženskou víru nebo být bez vyznání, každý má volnost provádět veřejně i soukromě úkony spojené s jakýmkoli náboženským vyznáním nebo bezvyznáním a rovněž bezvýhradně nikdo nesmí být k takovým úkonům nucen. Tato úprava logicky dotvořila předchozí ústavněprávní vývoj svobody vyznání a svědomí, se kterým je nastíněné ústavní řešení z roku 1948 stále formálně, obsahově i pojmově hluboce souvislé. Ve dvou směrech však Ústava 9. května překročila hranice vymezené předchozí ústavní tradicí. Volnost provádění úkonů (hranice kultové svobody) spjatých s náboženským vyznáním nebo bezvyznáním se neomezila jen veřejným pořádkem a dobrými mrávy, což je omezení obvyklé a velmi staré, ale nově výslovně nedovolila jejich zneužití k nenáboženským účelům. Druhou novinkou je zařazení pravidla zakazujícího náboženskou nesnášenlivost, čili příkazu-

⁵⁰⁾ Úst. zák. č. 150/1948 Sb. z. a nař., §§ 15—17. Srov. J. Tureček: Ústavní základ kultové svobody v lidové demokracii československé, Právník, 88, 1949, str. 196 až 203.

jícího kultovou tolerantnost. Především první z těchto ustanovení se ukázalo jako velmi prozítkelné v souvislosti s vývojem církevně politické problematiky na konci čtyřicátých a počátkem padesátých let.

Ostrý, hierarchií vyprovokovaný konflikt mezi vedením katolické církve a lidově demokratickou státní mocí probíhal po dobu následujícího půldruhého roku.⁵¹⁾ Ze strany státu byl formálně uzavřen vydáním dvou zákonů,⁵²⁾ jimiž došlo k zásadní a téměř úplné přeměně státního práva církevního.⁵³⁾ Nedotčeny zůstaly právě jen nedávno přijaté ústavní předpisy o svobodě svědomí. Ačkoli byl tento postup zaměřen k paralyzování pokusu o zneužití náboženských věroučných soustav a jejich vyznávajících k vyvolání širší politické opozice proti výsledkům Února 1948, neomezil nijak subjektivní jednotlivcovu právo na svobodu svědomí. Naopak umožnil, posílen § 171 platné ústavní listiny,⁵⁴⁾ jeho plné a nerušené využití, protože zamezil ústředím církví a náboženských společností manipulovat s vnitřním přesvědčením členstva proti lidově demokratickému společenskému a státnímu zřízení a současně církve nutil soustředit se výlučně na kultovou stránku veřejného působení.

Přesto tu stále přetrvávala právní vazba mezi církvemi, náboženskými společnostmi a naprostou většinou obyvatel, byť mnozí byli jen matrikově příslušníky některé z nich a jejich skutečná religiozita se buď nekryla s právní evidencí nebo jí vůbec nebylo. Občané v úředních dokladech stále museli uvádět svá vyznání nebo stav bez vyznání, státní úřady tyto údaje evidovaly a vyřizovaly oznámení o přestupech z jednoho vyznání do druhého nebo odstoupení od náboženského vyznání podle mezikonfesionálních předpisů.⁵⁵⁾ Usnesením vlády z 27. července 1954⁵⁶⁾ byla evidence náboženské příslušnosti zrušena. Vnitřní náboženské nebo nenáboženské přesvědčení se stalo ryze individuální osobní záležitostí. Tím, že vztah jednotlivce k církvím a náboženským společnostem byl vyjmut z předmětu právní úpravy státního církevního práva, podařilo se s mimořádnou účinností garantovat ústavní právo na svobodu svědomí.

⁵¹⁾ Z novější literatury srov. J. Mlýnský: Národní fronta a církevní politika po únoru 1948, ČsCH, XXI, 1973, str. 835—858; E. Slavkovská: Vztah státu k církvám v prvních letech výstavby socialismu na Slovensku, HČ, XXX, 1982, str. 223—249; S. Krokavec: Riešenie vzťahov medzi ľudovodemokratickým štátom a katolíckou cirkvou po februári 1948, in: Dejiny robotníckeho hnutia, SPN, Bratislava 1980, str. 33—44.

⁵²⁾ Zák. č. 217 a 218/1949 Sb. z. a nař. Srov. J. Mlýnský: Třicet let církevních zákonů v Československu, in: 30. výročí vydání církevních zákonů v Československu, SPVC MK ČSR, Praha 1980, str. 186—197.

⁵³⁾ K problematice formálně právních důsledků těchto předpisů srov. V. Kindl: Předpisy o svobodě vyznání a svědomí a právním postavení církví a náboženských společností v prvních letech po osvobození ČSR (nástin vývoje 1945—1954), in: Vznik a vývoj socialistického státu a práva, III, UK, Praha 1987, str. 132—133.

⁵⁴⁾ „Všechny části této ústavy (prohlášení, základní články a podrobná ustanovení) platí jako celek.“

⁵⁵⁾ Z. č. 96/1925 Sb. z. a nař.

⁵⁶⁾ Č. 107/1954 Ú. l.

Přestože nová právní situace přinášela některé teoretické právní problémy, postupoval lidově demokratický stát v další normotvorbě o svobodě svědomí v tradicích předchozí úpravy i praxe. Nadále tím, že povoloval (zastavoval) činnost církví a náboženských společností na území státu, aproboval (neaproboval) právně i jejich věroučné soustavy. Důsledkem byla možnost veřejného výkonu těchto vyznání a naopak jen domácí výkon učení těch církevních organismů, jejichž činnost nebyla státem povolena.⁵⁷⁾ V tomto smyslu byla v roce 1956 kvalifikována soustava náboženských názorů Sborů věřících v Krista,⁵⁸⁾ Církve novoapoštolské⁵⁹⁾ a Církve adventistů sedmého dne.⁶⁰⁾ V podstatě stejný důsledek měl „souhlas se zřízením náboženských obcí (sborů, farností atd.)“, jimž bylo vlastně právně aprobováno učení církve metodistické a Jednoty česko-bratrské, Bratrské jednoty baptistů (Chelčického)⁶¹⁾ zpětně k 1. 11. 1949.

Výše zmíněné anulování právního významu příslušnosti ke konkrétní víře, stejně tak nepřislušnosti k žádné víře a připojení se k světonázorové orientaci nenáboženské, především pak splynutí s marxisticko-leninským světovým názorem, jež se začalo díky všestrannému výchovnému působení společnosti a státu u stále větší části obyvatelstva prosazovat, spolu s provedenou sekularizací právního řádu, vedly v druhé polovině padesátých let k poklesu zájmu o problematiku svobody svědomí ve sféře právní teorie, legislativy i právní praxe. Přispěly k tomu i příliš optimistické sociologické představy o rychlé negaci pozůstatků všech forem religiozity obyvatelstva.

V textu ústavní listiny z roku 1960 se tato skutečnost obrazila. Ve znění příslušného ustanovení⁶²⁾ je použito jen termínu „svoboda vyznání“, což je ve srovnání s ústavou předchozí krokem zpět,⁶³⁾ byť zákonodárce měl nepochybně úmysl garantovat tímto článkem i svobodu svědomí, protože, jak vyplývá ze znění druhé věty téhož odstavce, počítá s tím, že část občanů státu je „bez vyznání“, tedy že jejich vnitřní přesvědčení a jeho

⁵⁷⁾ Po 1. 11. 1949 nelze hovořit o církvích a náboženských společnostech, a tím i o jejich soustavách vyznání jako o „uznaných a neuznaných“. „Povolení“ a „souhlas se zřízením náboženských obcí (sborů, farností apod.)“ (srov. níže) se svými důsledky blíží předchozímu uznání. Zastavení činnosti těchto subjektů má patrně za následek i pozbytí státní aproby jejich věroučných soustav (např. Církve adventistů sedmého dne v letech 1952–1956, Církve novoapoštolská 1951–1956). Posuzujeme-li z toho úhlu soustavu náboženských vyznání státem v právní formě akceptovaných, dospějeme k závěru, že lidově demokratický stát rozšířil počet těchto vyznání ve srovnání s buržoazní CSR.

⁵⁸⁾ Výnos č. j. 119/56 — nek. odd. SÚC.

⁵⁹⁾ Výnos č. j. 2480/56 — nek. odd. SÚC.

⁶⁰⁾ Výnos č. j. 80.896/46 DI/3 MŠK.

⁶¹⁾ Výnos č. j. 11847/51-I-2-SÚC.

⁶²⁾ Čl. 32 úst. z. č. 100/1960 Sb. z. Po nabytí platnosti ústavy byla usnesením vlády č. 205/1968 povolena činnost řeckokatolické církve, a tím akceptovány její i věroučné zvláštnosti. Je to doposud poslední připuštění věroučného systému na území státu podle československého práva.

⁶³⁾ Tam se hovořilo i o svobodě svědomí (§ 15 odst. 1).

vnější projevy jsou nábožensky indiferentní nebo vědomě ateistické.⁶⁴⁾ Přesto však absence výslovné záruky svobody svědomí snižuje význam obsahu tohoto institutu u osob nevyznávajících žádnou náboženskou soustavu. Není to v neposlední řadě ani úměrné ustanovení uvádějícímu, že v intencích ateistického (vědeckého) světového názoru je vedena veškerá kulturní politika, rozvoj vzdělání, výchova a vyučování v rámci československého společenského a státního zřízení.⁶⁵⁾ Vedle právních výhrad tu dále přistupují důvody faktické, neboť přes neexistenci přesných statistických údajů o religiozitě obyvatelstva se dá předpokládat, že nadpoloviční většina obyvatelstva se hlásí do řad nevěřících.

Proto by tato terminologická nedůslednost neměla uniknout pozornosti v průběhu přípravných prací na nové ústavní listině. Srovnatelná úprava většiny evropských socialistických států k tomu též inspiruje.⁶⁶⁾

Náš přehled základních rysů vývoje normativní úpravy svobody vyznání a svědomí odhalil, že v Českém státě byly až do počátku 17. století meze svobody vyznání nejširší a její právní úprava nejpokročilejší ze všech zemí Evropy. Právě zde se poprvé v právní podobě objevil princip svobody vyznání jak pro dvě, tak pro více náboženských soustav, vztahující se na všechny obyvatele státu a současně se ověřila jako společensky možná zásada náboženské snášenlivosti mezi příslušníky různých vyznání. Pozoruhodné je to především proto, že tu cestou praktické i právní empirie byly ověřeny zjištění a přístupy, k jejichž teoretickému zobecnění a zdůvodnění ve formě základního lidského práva, stejně i juristickému stvrzení na úrovni ústavního pravidla došlo až po téměř dvou stech letech a na našem území ještě po dalších přibližně šesti desítkách let.

V podstatné části období feudálního absolutismu, kdy jsou i sebemenší náznaky svobody vyznání popřeny, stejně jako v období buržoazního státu, v němž je sice náboženská svoboda a po roce 1868 i svoboda svědomí připuštěna, však skutečný stav jejich faktického naplnění i příslušná právní úprava zaostávají za evropským průměrem, nemluvě o nejpokročilejších zemích (např. Belgie, Francie).

Až po vzniku samostatného československého státu, jeví se ve vývoji ústavní úpravy těchto svobod postupný progres negující jak pozdně feudální popření těchto svobod, tak jejich omezování v rakouském a rakousko-uherském buržoazním státě. Jejich hranice jsou postupně rozšiřovány. Zejména lidově demokratický stát poskytl svým občanům širší uspokojení

⁶⁴⁾ Srov. F. Vašečka: Svoboda vyznania — dôležitý predpoklad prekonávania náboženstva, in: Ústava socialistického Československa, SAV, Bratislava 1961, str. 96 až 115.

⁶⁵⁾ Čl. 16 odst. 3 Úst. z. č. 100/1960 Sb. z.

⁶⁶⁾ Čl. 53 odst. 1 ústavy BLR; § 63 odst. 1 ústavy MLR; čl. 82 odst. 1 ústavy PLR; čl. 30 ústavy RSR, čl. 166 a 174 ústavy SFRJ; čl. 52 ústavy SSSR.

свободы признания ještě výrazněji než buržoazní první republika; též tento stát provedl důsledně zrovnoprávnění občanů věřících a občanů bez vyznání, včetně ateistů. Socialistický stát tento kurs ještě prohloubil.

Aby tento pozitivní vývoj mohl pokračovat, je zapotřebí i dalších právních záruk, podmiňujících realizaci ústavní formulace obou svobod v plné šíři. Mezi jiným uskutečňování ovlivňuje ústavní (případně v běžném zákonodárství umístěná) formulace právního poměru státu k církvím a náboženským společnostem. Toto pravidlo doposud nebylo obsaženo v žádné ústavě, platné na území československého státu. Nabízí se otázka, zda by i tato skutečnost neměla být v průběhu přípravných prací na budoucí ústavní listině zevrubně prozkoumána.

Владимир Киндл

К ПРОБЛЕМАТИКЕ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
СВОБОДЫ ВЕРОИСПОВЕДАНИЯ И СОВЕСТИ У НАС
(Конституционно-правовой уровень)

Резюме

Свобода вероисповедания и совести стали прочной составной частью европейского и североамериканского конституционного законодательства с конца 18 века. Решающее влияние на включение указанных свобод в соответствующие разделы конституционных документов об основных правах граждан оказала ее французская формулировка в Декларации прав человека и гражданина (1789) и американская формулировка в первом цикле дополнений американской конституции (1791).

Нет, однако, сомнений в том, что корни указанных свобод следует искать уже в период феодализма. Их зачатки намного предшествуют нормативному закреплению этих институтов в основных предписаниях формирующегося конституционного (государственного) права буржуазных государств.

Изучение правового урегулирования этих вопросов в историческом чешском государстве приносит — по сравнению с аналогичными правоотношениями в других местах Европы — сведения, что в Чехии и Моравии после 1436 года правом гарантируется возможность выбора между двумя системами вероисповедания, как для членов дворянского сословия и городского сословия, так для крепостных, что представляет собой первую форму легализованной свободы вероисповедания на европейском континенте. Фактическое состояние и правовое регулирование на нашей территории приблизительно на целый век опережают развитие в других местах. После 1609 года свобода вероисповедания распространяется на четыре конфесии, среди которых правом выбора обладают как сословия, так крепостные. Такое благоприятное положение продолжалось до 1620 года. Поэтому и религиозное положение и его юридические гарантии в Чешском государстве являются до начала 17 века в европейских масштабах самыми развитыми. В приведенном факте следует усматривать постановление под сомнение общепризнанного мнения (как это ни странно, даже в чешской юридической исторической литературе), что страной первого реального

осуществления свободы вероисповедания стала Франция изданием Нантского эдикта (1598). На самом же деле такое положение наступило в Чехии уже в тридцатые годы 15 века. Таким образом, в Чешском государстве впервые в законодательной и фактической форме объективизировался принцип свободы вероисповедания, теоретическое обоснование и юридическое закрепление которого в других странах имело место почти двести лет спустя.

В период феодального абсолютизма, когда принципы свободы вероисповедания отрицаются, а также в период буржуазного государства, когда, правда, свобода формально признается и после 1868 года допускается даже свобода совести, однако, фактическое состояние и юридическое урегулирование отстают, наоборот, от европейского среднего положения. Только после образования самостоятельного чехословацкого государства появляется в развитии конституционного регулирования указанных свобод постепенный прогресс, отрицающий поздне-феодалное отрицание и ранне-буржуазную относительность этих свобод. Их пределы постепенно расширяются и углубляются; прежде всего народно-демократическое государство предоставило своим гражданам гораздо более широкое удовлетворение свободы вероисповедания и, в частности, свободы совести.

Оценка современной действующей конституционной нормы о свободе вероисповедания (совести) представляет собой исходную точку для предложения в отношении ее будущей формы в подготавливаемом конституционном документе, который должен принимать во внимание примечательные традиции и аналогичное законодательство других социалистических стран.

Vladimír Kindl

ZUR PROBLEMATIK DER ENTWICKLUNG DER RECHTLICHEN
REGLUNG DER BEKENNTNIS- UND GEWISSENSFREIHEIT
BEI UNS
(VERFASSUNGRECHTLICHE EBENE)

Resümee

Bekenntnis- und Gewissensfreiheit wurde seit dem Ende des 18. Jahrhunderts zum dauernden Bestandteil der europäischen und der nordamerikanischen Verfassungsgesetzgebung. Entscheidenden Einfluß auf die Einbeziehung dieser Freiheiten in die entsprechenden Partien der Verfassungsdokumente über die Grundrechte der Bürger spielte ihre französische Formulierung in der Deklaration der Menschen- und Bürgerrechte (1789) und die amerikanische im ersten Zyklus der Ergänzungen zur amerikanischen Verfassung (1791).

Es besteht jedoch kein Zweifel darüber, daß die Wurzeln dieser Freiheiten noch im Zeitalter des Feudalismus zu suchen sind. Ihre Keime gehen zeitlich um vieles der normativen Verankerung dieser Institute in den grundlegenden Vorschriften des sich herausbildenden Verfassungs- (Staats-) rechts der bürgerlichen Staaten voraus.

Das Studium der rechtlichen Regelung dieser Fragen im historischen tschechischen Staat führt, nach Vergleichung mit den analogen Rechtsverhältnissen anderswo in Europa, zur Feststellung, daß es in Böhmen und in Mähren nach dem Jahre 1436 die durch das Recht garantierte Möglichkeit der Wahl zwischen zwei konfessionellen Systemen gab, und zwar sowohl für die Angehörigen des Adels und des Stadtbürger-

tums, wie auch für die Untertanen, was die erste Form einer legalisierten Bekenntnisfreiheit auf dem europäischen Kontinent darstellt. Der wirkliche Stand der Dinge und die rechtliche Regelung auf unserem Gebiet gingen auf diese Weise ungefähr um ein ganzes Jahrhundert der Entwicklung wo sonst immer voraus. Nach dem Jahre 1609 ist die Bekenntnisfreiheit auf vier Konfessionen ausgedehnt, unter denen das Recht zu wählen sowohl die Stände wie auch die Untertanen haben. Diese günstige Situation dauerte bis zum Jahr 1620 an. Deshalb sind die Religionsverhältnisse und ihre rechtlichen Garantien im Tschechischen Staat bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts die europäisch fortgeschrittensten. Mit dieser Feststellung muß die allgemein akzeptierte Meinung (erstaunlicherweise auch in der tschechischen rechtshistorischen Literatur) angezweifelt werden, daß es Frankreich war, das mit der Herausgabe des Edikts von Nantes (1598) zum Land wurde, das als erstes die Bekenntnisfreiheit heilisierte. In Wirklichkeit trat dieser Zustand in Böhmen bereits in den Dreißigerjahren des 15. Jahrhunderts ein. Und so objektiverte sich im Tschechischem Staat zum ersten Mal in legislativer und faktischer Gestalt das Prinzip der Bekenntnisfreiheit, zu dessen theoretischer Begründung und rechtlichen Verankerung es in anderen Ländern erst nach fast zwei Jahrhunderten kam.

Im Zeitalter des feudalen Absolutismus, in dem die Prinzipien der Bekenntnisfreiheit verleugnet wurden, und im Zeitalter des bürgerlichen Staates, in dem die Freiheit zwar formal anerkannt und nach dem Jahre 1868 auch die Gewissensfreiheit zugelassen war, blieb jedoch der tatsächliche Stand der Dinge und die rechtliche Regelung im Gegenteil hinter dem europäischen Durchschnitt zurück. Erst nach der Entstehung des selbständigen tschechoslowakischen Staates zeigte sich in der Entwicklung der verfassungsmäßigen Regelung dieser Freiheiten ein allmählicher Fortschritt, der die spätfeudale Verleugnung dieser Freiheiten negierte. Ihre Grenzen werden allmählich erweitert und vertieft, so daß der volksdemokratische Staat seinen Bürgern eine ausgedehntere Befriedigung der Bekenntnisfreiheit und vor allem der Gewissensfreiheit gewährte.

Die Bewertung der gegenwärtig geltenden Verfassungsnorm über die Freiheit des Bekenntnisses (des Gewissens) ist der Ausgangspunkt für den Antrag auf ihre künftige Gestaltung in der in Vorbereitung befindlichen Verfassungsurkunde, die die älteren bemerkenswerten Traditionen und die analoge Gesetzgebung anderer sozialistischen Staaten respektieren sollte.